

**ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ У ВІДКРИТИХ ЛИСТАХ
Б.ГРІНЧЕНКА ТА М.ДРАГОМАНОВА**

У статті розглядається полеміка Б.Грінченка та М.Драгоманова про шляхи розвитку української літератури та питання національної політики України. Автор дає характеристику дискусії, що відбувалась на сторінках галицько-волинських періодичних видань.

Ключові слова: епістола, відкриті листи, епістолярна публіцистика, національне питання, українська культура.

Ключевые слова: эписстола, открытые письма, эписстолярная публицистика, национальный вопрос, украинская культура.

The article deals with the debate between B.Grinenko and M.Dragomanov about the ways of development of Ukrainian literature and national political question of Ukraine. The author gives characteristic to the discussion that took place on the pages of galytsky-volynsky periodical editions.

Key words: epistolary, open letters, epistolaric publicistic writing, national question, Ukrainian culture.

Відкриті листи є одним із найпоширеніших різновидів епістолярної публіцистики. Вони мають свою історію як в українській, так і у світовій публіцистиці та епістолографії, проте це одне з найменш розроблених понять у літературознавстві. При цьому мало дослідженою є не лише теорія жанру, а й місце цього жанру в історії літератури. Науковим дослідженням відкритих листів в деякій мірі займалися В.Горохов [2], Л.Вашків [1], В.Кузьменко [5], Ж.Ляхова [6], а вивчення відкритих листів у творчості окремих письменників ще не потрапляло в поле зору дослідників. Тому науково обґрунтованим видається наше дослідження проблеми національної ідентичності української культури у відкритих листах Б.Грінченка та М.Драгоманова.

Процес становлення відкритого листування відбувався шляхом внесення в ділове листування особистісних елементів та насиченням особистого листування суспільними мотивами та ідеями. Таким чином, читачем був не тільки конкретний адресат, а й досить широке коло осіб. Саме внаслідок цього і розвинувся відкритий лист, в якому через звернення однієї особи до іншої вирішувалися важливі соціальні проблеми, які набували широкого суспільного звучання.

Українська інтелігенція впродовж 80-90-х рр. XIX ст. в своїх листах обговорювала російсько-українські взаємини в культурному і суспільному житті. М.Драгоманов захищав російську літературу і показував її позитивний вплив на культурне життя Галичини. Посилилась полеміка на початку 90-х років XIX століття після виходу статті А.Піпіна, де гостро критикувалася праця О.Огоновського «Історія літератури руської». О.Огоновський до російської літератури відніс літературу доби Київської Русі, зокрема «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ» та «Повчання дітям» Володимира Мономаха. А.Піпін чітко вказав на те, що українська мова та література мала і надалі матиме суто провінційне значення. Така заява викликала цілий ряд гострих протестів з боку української інтелігенції, зокрема з боку М.Драгоманова, І.Франка та І.Нечуя-Левицького. Продовженням цієї полеміки стали відкриті листи Б.Грінченка та М.Драгоманова на сторінках галицько-волинських видань. Це була полеміка між двома високоосвіченими людьми, які були представниками різних поколінь. Вона знаменувала перехід українського національного руху з одного етапу в інший – від так званого старогромадівського українофільства до більш організованої і політично цілеспрямованої боротьби нового покоління за національну культуру і державну незалежність України. Не дивлячись на те, що дискусія стосувалася в основному української літератури та її зв'язків з російською літературою, разом з тим піднімалися і питання національної політики України.

«Листи з України Наддніпрянської» Б.Грінченка (псевдонім П.Вартовий) друкувалися в газеті «Буковина» (Чернівці, 1892-93 рр.), яка редагувалася

С.Дашкевичем і знаходилась під австрійським впливом. Тут було надруковано 18 листів Б. Грінченка і частину відповідей М.Драгоманова. Газета поділяла погляди Б.Грінченка, проте мала обмежене поширення за межами Буковини. Вдруге «Листи з України Наддніпрянської» були надруковані окремою книжкою у 1917 році у Києві. Ще одне видання було зроблене у 1892 році у Львові, але існування його досить сумнівне.

«Листи на Наддніпрянську Україну» М.Драгоманова вперше були надруковані в журналі «Народ» (Коломия та Львів, 1893-94 рр.). Згодом редакція ці листи об'єднала і в 1894 році в Коломійі видала окремою книжкою. Третє видання було здійснено у 1915 році у Відні за редакцією М.Залізняка. Четверте видання вийшло у 1917 році у Києві. Крім того окремі листи були надруковані в 1970 році у Києві в збірнику публіцистичних та літературних творів М.Драгоманова. З фактів, наведених вище, цілком зрозуміло, що праці М.Драгоманова мали значно ширший масштаб поширення, а отже були краще відомими, ніж листи Б.Грінченка. Листи Б.Грінченка до наших днів є раритетом.

У своїх перших дев'яти «Листах з України Наддніпрянської» Б.Грінченко не дискутував безпосередньо з М.Драгомановим, лише раз побіжно згадавши про його погляди. Фактично лише з десятого листа Б.Грінченко почав полеміку безпосередньо з самим М.Драгомановим. Головним для Б.Грінченка було зробити критичний огляд тогочасного стану справ українського національного відродження, а також висловити думки і прагнення щодо активізації боротьби за українську національну справу. Розглядаючи ці питання в плані історичного минулого і майбутнього, він висловлює свої міркування щодо проблеми загально-культурного розвитку українського народу, і, зокрема, змісту таких понять, як український патріот, українська інтелігенція, українська література і процес її формування, українська мова як основний фактор стабілізації нації. Особливо обурюється він «помосковленням» народу. Негативно оцінював Б.Грінченко позицію сучасної йому інтелігенції, яка нічого не робила для української національної справи та сприяла русифікації. Через це він критикує та негативно

оцінює творчість українських письменників І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, П.Гулака-Артемівського, М.Костомарова, П.Куліша, О.Стороженка і вимагає вживати українську мову не лише в красному письменстві, але і в наукових працях. Віддаючи кожному з цих письменників належну шану, він все ж відзначає, що їхня внутрішня суть двоїста: з одного боку, українська, з іншого – російська. На думку Б.Грінченка, лише Т.Шевченко повністю працював на користь України, своєю творчістю допомагав національному відродженню та захищав право українського народу на незалежність, пропонуючи братерську співдружність всім слов'янським народам.

Дуже гостро критикує Б.Грінченко і теорію М.Костомарова, згідно з якою українська література існує і надалі буде існувати лише для домашнього вжитку. М.Драгоманов абсолютно погоджувався з твердженням М.Костомарова і виступає на його захист.

М.Драгоманов захоплюється російською літературою, бачить у ній «альфу й омегу всіх українських ідеалів» [Діалоги 1994: 98] та вважає «українську літературу часткою московської» [Діалоги 1994: 98]. З ним абсолютно не погоджується Б.Грінченко: «...українська література не була, не є і не буде часткою чи наростом од Московщини, а була, є і буде самостійною літературою, що в ній силкується виявити своє розумове життя український народ» [Грінченко 1917: 102].

У своїх листах Б.Грінченко торкався і політичних питань. Вказував, що Україна має право на політичну незалежність, але, зважаючи на обставини, вона становить частину російської держави: «...доки українська нація не здобуде всіх своїх прав як нація, доти питання національні будуть стояти в нас – і в Росії, і в Австрії на першому плані, доти самому народолюбству буде шкідливою річчю повставати проти українського націоналізму» [Грінченко 1917: 111]. Б.Грінченко розрізняє три активні політичні сили. Перша – старі інтелігенти, формально зв'язані з «українством», але не зв'язані з народом, пасивні й залякані урядом. Друга – радикали, що проповідують любов до народу, дбають про його

економічне становище, проте не беруть до уваги національне питання. Третя – націоналісти, свідомі українці, народовці та ті, кого можна вважати націоналістами. Себе Б.Грінченко відносить до третьої групи, для якої український народ – це незалежна нація, яка повинна мати всі права, в тому числі й право вирішувати проблеми освіти, культури, економіки та політики. Його прибічники готові здобути всі ці права, за винятком політичної незалежності, від якої вони тимчасово відмовляються, побоюючись репресій.

Запропонований Б.Грінченком політико-соціальний поділ на три групи, М.Драгоманов вважає неповним та пропонує додати групу співробітників «Нової ери», яка вдалася до порозуміння між українцями і поляками в Галичині у 1890-х роках. Заперечуючи сепаратистську тенденцію українського націоналізму, він вважає, що автономія політична і національна можлива й без державної відрубності. «От через те і я, – зазначає М.Драгоманов, – не бачачи ґрунту для державного сепаратизму українського, бачу повну можливість політичної і національної автономії української на ґрунті земської автономії, до котрої у всій Росії, в тім числі і в великоруських земствах, висказувалась стілько раз явна симпатія і котра рано чи пізно мусить перейти в життє і в Росії» [Діалоги 1994: 43-44]. У підсумку він пропонує порозуміння між тими, хто обрав вихідним пунктом універсальні ідеї та інтереси, і тими, хто має національні цілі.

М.Драгоманов кожен факт і явище української національної справи розглядав у контексті європейської і всесвітньої історії, зіставляв різні аспекти історичного розвитку російської та європейської культур. Це заважало йому зрозуміти нюанси національної специфіки життя в Україні. Тому він насамперед спростовує історичні неточності у листах Б.Грінченка, його помилкові ідеї та звинувачує свого опонента у неправильності вживання таких термінів, як рабство, демократія, українофільство. Він прагне довести, що український національний рух пов'язаний з російським національним рухом і залежить від нього. Письменник протиставляє європейський лібералізм та демократію етнографічному українському націоналізмові, зв'язаному з мовою, з

національними почуттями, що має етнічне походження, з вимогою національної незалежності.

М.Драгоманов шукає в історії України випадки російсько-українського співробітництва, войовничо захищаючи російську політику стосовно України. Він доходить до визначення позитивних аспектів царизму – визволення від турецько-татарського та польського ярма. Посилаючись на польсько-українські стосунки, схвалює присягу гетьмана Б.Хмельницького московському цареві як «акт не тільки натуральний, але цілком національний» [Діалоги 1994: 20]. Навіть доводить, що цариця Катерина II «дуже була популярна серед нашого народу, як й інтелігенції» [Діалоги 1994: 19].

Не погоджується М.Драгоманов і з поглядами Б.Грінченка стосовно творчості Т.Шевченка та намагається довести вплив на нього П.Куліша та М.Костомарова. Аргументує свою думку теорією М.Костомарова, який обмежує українську літературу «хатнім ужитком», тобто призначає її нижчим класам. М.Драгоманов пояснює свою точку зору на розвиток української літератури за допомогою дивної концепції, згідно з якою існує одна література для інтелігенції, спільна для росіян і українців, та інша література, народна, писана українською мовою.

Відповідаючи Б.Грінченкові, який називає його «москвофілом», М.Драгоманов ще раз уточнює свої погляди на національне питання та оголошує себе українцем з універсальними тенденціями, додаючи, що «політична прихильність наша до Москви зводиться лишень на те, що ми, не бачачи ніяких серйозних підстав для українського державного сепаратизму в Росії, шукаємо виходу для українського автономізму в лібералізмі, спільним з освіченими Великорусами, як також і членами других народів Росії» [Діалоги 1994: 82].

У ході дискусії Б.Грінченко відстоював думку, що Україна і Росія – дві самостійні держави, відповідно український народ так само, як і російський має цілковите право на розвиток своїх власних державних цінностей – української мови, літератури та культури. З приводу цього він зазначає: «Коли розвиватись

можуть народні маси тільки на національному ґрунті, то всяке відхилення від національного ґрунту є річчю шкідливою. Кожен, хто приносить хоч крихту обмоскалення в наш народ (чи словом з уст, чи книжкою), робить йому шкоду, бо відбиває його від національного ґрунту» [Грінченко 1917: 104].

Кінець кінцем погляди обох полемістів зближуються. Б.Грінченко не так суворо судить програму радикалів, роблячи поступки в тому, що стосується негайного здійснення незалежності України, а М.Драгоманов пропонує згоду між націоналістами та гуманістами.

Національне питання, що було в центрі полеміки, сформулювало більш-менш точно ідею української національної незалежності. Для Б.Грінченка тут ідеться, перш за все, про культурну незалежність і цілковите визволення від будь-якого російського впливу. На відміну від нього, концепція М.Драгоманова, сконцентрована на політиці, висуває ідею територіальної автономії, підкреслюючи інтернаціональний аспект політичної та культурної діяльності, та віддає перевагу російсько-українському співробітництву

Саме дискусійний характер відкритих листів Б.Грінченка та М.Драгоманова дав можливість авторам висловити думки, які і тепер звучать надзвичайно актуально і допомагають краще зрозуміти сучасні суспільні події.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вашків 1998 – Вашків Л. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі. – Тернопіль, 1998. – 134 с.
2. Горохов 1966 – Горохов В. Эпистолярная публицистика. – М., 1966. – 410 с.
3. Грінченко 1917 – Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. – К., 1917. – 180 с.
4. Діалоги 1994 – Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. – 286с.
5. Кузьменко 1998 – Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ століття. – К., 1998. – 310 с.

6. Ляхова 1984 – Ляхова Ж. За рядками листів Тараса Шевченка. – К., 1984. – 134 с.
7. Пономарьов 1966 – Пономарьов П. Полеміка М. Драгоманова з Б. Грінченком // Українське літературознавство. – Львів, 1966. – Т. II. – С. 73 – 78.

// Література. Фольклор. Проблеми поетики: [зб. наук. праць / відп. ред. Козлов А.]. - Вип. 27. – Ч.2. – Київ: Акцент, 2007. – С.526 – 533.